

"8. armee ületab erikäsuga määratud päeval Eesti riigipiiri ja tungib peale..."¹

Dokumente Eesti sõjalisest okupeerimisest 1940. aasta suvel

Tõnu Tannberg, Enn Tarvel

I. Saateks

1917. aasta oktoobripöörde ja sellele järgnenud kodusõja üks kõige olulisemaid tagajärgi oli Venemaa sajandite jooksul kujunenud geopoliitilise seisundi kardinaalne teisenemine. Endise Vene impeeriumi äärealade – Soome ja Balti kubermangude – iseseisvumine oli Nõukogude Venemaa juhtkonnale eriti vastumeelne. Iseseisvate piiririikide teke rikkus bolševistliku juhtkonna arvates senist strateegilist tasakaalu Loode-Venemaal, seadis otsesesse ohtu riigi ühe olulisema tööstuskeskuse ja "revolutsiooni hälli" Petrogradi ning tõkestas varasemad toimivad kaubandussidemed Lääne-Euroopaga. Seetõttu oli algusest peale nõukogude võimu peamiseks eesmärgiks Läänemere regioonis Esimese maailmasõja eelse *status quo* taastamine ehk teisisõnu öeldes – impeeriumi varemotel tekkinud väikeste piiririikide iseseisvuse hävitamine, mis kenasti harmoneerus ka bolševike helesinise unistuse – maailmarevolutsiooni – teostamise püüetega.

Piiririikide iseseisvust peeti Moskvast nii või teisiti ajutiseks nähtuseks ning oldi veen-

dunud, et lähitulevikus taastatakse Läänemere piirkonnas endine olukord. Sellisel seisukohal oli suur osa tollasest Kremli võimuladavikust, kes lootis peatselt puhkevale revolutsioonile, eelkõige Saksamaal. Eesti, Soome ja Lätiga 1920. aastal sõlmitud rahulepinguid käsitati kui kompromissi, mille sundis bolševikele peale keeruline sise- ja välispoliitiline olukord. Leppimatus piiririikide iseseisvumisega määras tervikuna ära Moskva majandus- ja välispoliitika ning sõjalis-strateegiliste kavade väljatöötamise Baltikumi suunal.²

Nõukogude sõjaline ja poliitiline juhtkond käsitles sõdadevahelisel perioodil peamise sõjatandrina Läänes ala Läänemerest kuni Musta mereni. Nõukogude riigi peavaenlaseks peeti eelkõige Poolat, kes koos oma liitlaste Rumeenia, Eesti ja Lätiga ning kahe suurriigi – Inglismaa ja Prantsusmaa – aktiivsel toetusel võis alustada sõda Nõukogude Venemaa vastu. Moskva pidi vastama eeldatavale kallaletungile võimsa vasturünnakuga, mis omakorda oleks vallandanud "vallutaja-riikides" massilised tööraha ülestõusud.

¹ Käesolev artikkel tugineb suuresti autorite varasemale publikatsioonile: T. Tannberg, E. Tarvel. Documents on the Soviet military occupation of Estonia in 1940. – Trames 2006, nr. 1, lk. 81–95. Autorid tänavad Pavel Stroilovit osutatud abi eest dokumentide hankimisel Venemaa Riiklikust Sõjaarhiivist ning Urmas Salot asjatundlike märkuste eest.

² Vt. lähemalt: Sõja ja rahu vahel. I kd. – Eesti julgeolekupoliitika 1940. aastani. S-Keskus, Tallinn, 2004, lk. 293–333.

Selline põhimõtteline lähenemine püsis kuni 1930. aastate keskpaigani ning kiideti heaks ka kõige kõrgemal võimutasandil – Üleliidulise Kommunistliku (bolševike) Partei Keskkomitee Poliitbüroos.

1928. aastal koostati Tööliste ja Talupoegade Punaarmee kindralstaabi IV valitsuses salajane ettekanne "Tulevane sõda", milles tuli selgesti välja ka Moskva suhtumine piiriiriikidesse. Nimetatud ettekanne tõdes, et Nõukogude Liidul on läänenaabritest kõige vähem vastuolusid Soomega, kes nii etnograafiliselt, majanduslikult kui ka ajalooliselt "omab õigust iseseisvale eksisteerimisele, mida Nõukogude Liit ei vaidlusta". Selle seisukoha aluseks oli sõjaväelaste tõdemus, et nende riikide vahel puuduvad majandusvastuolud. Punaarmee kindralstaabi tollased analüütikud olid aga hoopis teisel arvamusel Balti riikidest, kes oma "iseseisva eksisteerimise faktiga" tõkestavad Nõukogude Liidu teed Läänemerele ja selle tähtsatele sadamatele ning "loovad märgatavaid takistusi Nõukogude Liidu majanduslikule arengule". Edasi fikseerib ettekanne ühemõtteliselt: "Majanduslikust vaatepunktist ei ole nende kääbusriikide iseseisev eksisteerimine õigustatud."³ 1930. aastatel hakkas NSV Liidu sõjaline ja poliitiline juhtkond põhivaenlasena käsitlema ka Soomet.

Balti riikide iseseisvuse likvideerimist hakati järk-järgult ellu viima 1939. aastal pärast augustis sõlmitud Molotovi-Ribbentropi pakti. 1. septembril alanud Teine maailmasõda kiirendas veelgi Soome ja Balti riikide vastu suunatud sõjalist planeerimist ja vägede koondamist nende riikide vastu.⁴ 1939. aasta septembri alguses oli Leningradi sõjaväeringkonna koosseisus kokku 17 diviisi, mis moodustasid ligi 10% Punaarmee diviiside üldarvust.⁵ Septembri alguses viidi Nõukogude Liidus läbi reservväelaste varjatud mo-

bilisatsioon (nn. "suurte õppekogunemiste" kattevarjus), mille tulemusel komplekteeriti uued diviisid.⁶

Balti riikide vastu suunatud otseste sõjaliste ettevalmistustega alustati samal ajal, kui Punaarmee valmistus Poola-vastaseks rünnakuks ja Lääne-Ukraina ning Lääne-Valgevene "vabastamiseks". Balti riikide vastase rünnaku ettevalmistamiseks hakati koondama vägesid Pihkvasse, kuhu saadeti 14. septembril Novgorodi armeegrupi baasil formeeritud 8. armee. Leningradi sõjaväeringkonna alluvusse anti Kalinini sõjaväeringkonnas varjatud mobilisatsiooniga komplekteeritud 7. armee. Nõukogude Liit võttis enda kontrolli alla Eesti mereühenduse välismaailmaga ning õhuruumi. Poola allveelaeva "Orzeł" põgenemist ettekäändeks tuues sooritasid Nõukogude allveelaevad ja sõjalaevad 19.–30. septembrini Soome ja Riia lahes "vaenlase" allveelaevade otsimisreide, tungides ka Eesti territoriaalvetesse. 25. septembril alustasid Nõukogude lennukid massilisi luurelende Eesti ja Läti territooriumi kohal, pildistades lennuvälju, kaitserajatisi, patareisid, raudteejaamu ning muid objekte.

Paralleelselt mere- ja õhublokaadiga jätkus vägede koondamine piiridele. 26. septembril 1939. aastal andis kaitse rahvakomissar K. Vorošilov välja käskkirja, millega Leningradi sõjaväeringkonna ülemale tehti korraldus viivitamatult "asuda koondama jõudusid Eesti-Läti piirile ja lõpetada see 29. septembril"⁷. K. Vorošilov nõudis operatsiooniplaani ettevalmistamist 27. septembriks ning rõhutas, et "pealetungile asumise aja kohta antakse eraldi direktiiv". Järgmisel päeval, 28. septembril kinnitas ta Eesti vastu suunatud operatsiooniplaani, andes ühtlasi korralduse, et sõjategevuse vallandumisel tuleb vältida raudteesildade purustamist.

Soome lahe ja Peipsi järve vahele koon-

³ Venemaa Riiklik Sõjaarhiiv (RGVA), f. 33988, n. 2, s. 682, l. 42–50.

⁴ Vt. vene uusimat Talvesõja käsitlust: P. Petrov. Baltijskij flot. Finskij gambit. Moskva, 2005.

⁵ O. Manninen. Neuvostoliiton operatiiviset suunnitelmat Suomen suunnalla 1939–1941. – Sotahistoriallinen aikakauskirja 1992, nr. 11, lk. 113.

⁶ Vt. lähemalt NSV liidu sõjalistest ettevalmistustest 1939. aasta sügisel: M. Meltjuxov. Upuščennyj šans Stalina. Sovetskij Sojuz i bor'ba za Evropu: 1939–1941 (dokumenty, fakty, suždenija). Moskva, 2002, lk. 144–153.

⁷ M. Meltjuxov, *op. cit.*, lk. 147.

dati Kingiseppa üksik laskurkorpus, Pihkva järvest lõuna poole 8. armee väeosad ning Sebeži, Juhnevitši, Kljastitsõ piirkonda 7. armee üksused, mille koosseisu lülitati osa 26.–29. septembrini Daugava vasakule kaldale koondatud Valgevene rinde 3. armee vägesid. Eesti ja Läti vastu kontsentreeriti kolme sõjaväeringkonna vägedest kokku 20 laskurdiviisi, 4 ratsaväediviisi, 10 tankibrigaadi ja 2 kuulipildujabrigaadi. Eesti piirile koondati 7 laskurdiviisi, ratsaväediviis, 5 tankibrigaadi, kuulipildujabrigaad, 6 korpuse ja ülemjuhatuses reservi suurtükiväepolku ning rida teisi toetusüksusi. Läti vastu koondati 8 laskurdiviisi, ratsaväediviis ja 2 tankibrigaadi. Leedu piiril paiknesid samal ajal Valgevene rinde 3. armee koosseisus 3 laskurdiviisi, ratsaväekorpus ja tankikorpus. 3. armee vägesid võidi kasutada pealetungi teostamiseks Kaunase või Riia suunal. Septembri lõpus Läti lõunapiirile Daugava vasakule kaldale koondatud 4. laskurkorpus lülitati kuni 7. oktoobrini 7. armee koosseisu. Kokku koondati kolme Balti riigi vastu 1939. aasta septembri lõpus – oktoobri alguses hiiglaslik väegruppeering: 437 235 meest, 3635 suurtükki, 3052 tanki, 421 soomusautot ning 21 919 autot.⁸

Eesti ja Läti piirile koondatud vägede ülesandeks oli “anda võimas ja otsustav löök Eesti vägede pihta, milleks a) Kingiseppa grupp peab tungima kiiresti Rakvere, Tapa ja Tallinna peale, b) 8. armee peab purustama vastase väed ja tungima Tartu peale ning edasi koos Kingiseppa grupiga Tallinna ja Pärnu peale, eraldades oma tiiva kaitseks Valga suunale ühe tankibrigaadi ning 25. ratsadiviisi. Läti väeosade Eesti sõjaväele appituleku puhul Riia-Valga suunas peab c) 7. armee katma Leningradi sõjaväeringkonna operatsioone Läti piirilt. Läti sõjaväe pealetungi või Eesti vägede aitamise puhul peab 7. armee kiire ja otsustava löögiga piki Daugava jõe mõlemat kallast tungima üldsuunas Riia peale.”⁹

Balti laevastiku ülesandeks oli “Leningra-

di sõjaväeringkonna maavägede pealetungi toetamine”. Balti laevastik pidi vastavalt juba Kaitsekomitee otsusele 1938. aastast minema sõja puhkemisel Leningradi sõjaväeringkonna sõjanõukogu operatiivsesse alluvusse. 1939. aasta septembris, ajal, mil päevakorda tõusid Eesti Vabariigi ja Nõukogude Liidu vahelised läbirääkimised, alustas Balti laevastiku staap sõjalise operatsiooni väljatöötamist, mis oleks toetanud maavägede pealetungi Narva suunal. Leningradi sõjaväeringkonna sõjanõukogu andis 28. septembril välja korralduse, millega Balti laevastik pidi viidama täielikku lahinguvalmidusse järgmisel päeval. Laevastiku konkreetset tegevusülesandet fikseeriti 29. septembri 1939. aasta laevastiku juhataja V. Tributsi käskkirjas, mis nägi ette, et läbirääkimiste luhtumise korral tulnuks Balti laevastikul alustada rünnakut ülesandega “hävitada Eesti laevastik, purustada Tallinna ja Kunda mereväebaasid, tõkestada sõjalaevade pääs Soome lahte [– – –] ning valmistada ette Tallinna kindlustatud rajooni hõivamine”.¹⁰ Sõjategevuseks pidi valmis olema ka 4000-meheline dessantüksus, et vajadusel maanduda Narva jõe ja Kunda lahe piirkonnas. Takistada tuli Eesti laevade võimalikku põgenemist Rootsi või Soome.

Kavandatud Eesti-vastast sõjalist operatsiooni koodnimetusega “Vulkaan” ei rakendatud ellu, sest Eesti allus Moskva survele ning kirjutas alla baaside lepingule. Eesti juhtkonnale surve avaldamiseks lavastati auriku “Metallist” “uputamine”. Selle kohta on tabavalt märkinud Peterburi ajaloolane Pavel Petrov: “27. septembri õhtul alanud läbirääkimistel teatas välisasjade rahvakomissar Vjatšeslav Molotov Eesti delegatsioonile, kasutades ära “Metallisti” näilist põhjalaskmist, et Eesti pole suuteline oma julgeolekut kindlustama, seepärast tuleb korra tagamiseks viia tema territooriumile 35 000 mehe suurune Tööliste ja Talupoegade Punaarmee kontingent.”¹¹

⁸ M. Meltjuxov, *op. cit.*, lk. 148–149.

⁹ M. Meltjuxov, *op. cit.*, lk. 147.

¹⁰ E. Kaup. Punalipulise armada sõjakäigud Eesti vastu. September 1939 – juuni 1940. – Tuna 1999, nr. 4, lk. 24.

¹¹ P. Petrov. Punalipuline Balti Laevastik ja Eesti 1939. aasta septembris ning vahejuhtum aurikuga “Metallist”. – Akadeemia 2006, nr. 6, lk. 1230.

Survele alistusid ka Läti ja Leedu ning 1939. aasta sügisel paigutati kolme Balti riigi territooriumile Nõukogude väekontingendid.¹² Sama stsenaariumi soovis Kreml rakendada ka Soome suhtes, kuid Helsingi Moskva nõudmistele ei alistunud. 1939. aasta novembri lõpus vallandus Talvesõda.

Balti riikidega sõlmitud baaside lepingutes nägi Jossif Stalin aga hoopis ulatuslikumat tegevuskava. 25. oktoobril 1939. aastal teatas J. Stalin G. Dimitrovile: "Me arvame, et leidsime vastastikuse abistamise paktide näol (Eesti, Läti ja Leeduga) sellise vormi, mis lubab meil tõmmata Nõukogude Liidu huviorbiiti mitmeid riike. Kuid selleks tuleb meil olla kannatlik ning pidada rangelt kinni nende sisemisest režiimist ja iseseisvusest. Me ei hakka püüdma neid sovetiseerida. Tuleb aeg, mil nad teevad seda ise!"¹³

See aeg jõudis kätte juba 1940. aastal ning otsustavat rolli pidi taas etendama Punaarmee. 1940. aasta alguses tõdes J. Stalin: "Punaarmee tegevus – see on samuti maailmarevolutsiooni asi."¹⁴ Tõepoolest, Punaarmee oli selleks ajaks saanud kõige olulisem instrument Kreml'i vallutusplaanide elluviimisel, mida kavatseti rakendada järgmisel etapil – Balti riikide sovetiseerimisel. Sellele hakati tõsisemalt mõtlema pärast Talvesõja lõppu. 1940. aasta veebruaris saatis kaitse rahvakomissar Balti riikides asuvate vägede ülematele direktiivi projekti, mis nägi ette sealsete üksuste lahinguvalmidusse viimise. Samuti hakati Eestisse, Lätisse ja Leedusse kiirkorras saatma täiendavat personali (nii sõjaväelist kui ka teenindavat) ning kibekäku ehitama lennuvälju.¹⁵

1940. aasta mai alguseks paiknes kolme Balti riigis baasivägedes kokku 66 946 meest, 1630 suurtükki ja miinipildujat, 1065 tanki,

150 soomusautot, 5579 autot ja 526 lennukit. Moskva hindas samal ajal Balti riikide armee- de üldsuuruseks 73 000 meest, 147 tanki ja soomusmasinat, 1200 suurtükki ja 292 lennukit.¹⁶ Kuid selleks ajaks ei olnud Kremlis suure tõenäosusega veel vastu võetud lõplikku otsust Balti küsimuse võimalikuks sõjaliseks lahendamiseks. Esmasihiks oli Baltikumis dislotseeruvate baasivägede "uuendamine". 1940. aasta aprillis andis NSV Liidu kaitse rahvakomissar välja direktiivi, mis nägi ette 1939. aastast Baltikumis viibivate vägede väljavahetuse. See pidi toimuma esialgsete kavade järgi juunis, hiljem määrati tähtajaks juuli esimene pool. Baasivägede väljavahetamise aktsioon jäi aga muutunud sõjalis-poliitilise olukorra tõttu ära. Saksamaa vallutas välksõjaga 1940. aasta aprillis Taani ja Norra ning alustas 10. mail suurrünnakut Luksemburgi, Belgia ja Hollandi vastu, et seejärel alistada Prantsusmaa. Saksamaa kiire sõjaline edu Euroopas tuli Moskvale üllatusena (eeldati, et sõjategevus venib) ning muutis kardinaalselt ka Kreml'i senist poliitikat Balti riikide suhtes. Nüüd oli Kreml'i meelest tulnud aeg lahendada Balti küsimus lõplikult enda kasuks, kasutades selleks nii diplomaatilist survet kui vajadusel ka sõjalist rünnakut. Moskva ajaloolane N. Lebedeva on kindel, et lõplik otsus Baltikumi kiireks inkorporeerimiseks langetati Kremlis 24.–25. mail 1940. aastal.¹⁷ Talvesõja kogemuse najal kardeti Kremlis, et seekord võivad ka Balti riigid tõepoolest relvastatud vastupanu osutada.

Kui 1939. aastal alustati baasidelepingu sõlmimiseks surve avaldamist Eestist, siis nüüd, 1940. aasta mais valiti esimeseks märklauaks Leedu. 25. mail kutsuti Leedu saadik Moskvast välisministeeriumisse, kus NSV Liidu välisasjade rahvakomissar V. Molotov ulti-

¹² Vt. lähemalt: M. Ilmjärv. Hääletu alistumine. Eesti, Läti ja Leedu välispoliitilise orientatsiooni kujunemine ja iseseisvuse kaotus 1920. aastate keskpaigast anneksioonini. Tallinn, 2004, lk. 678–685.

¹³ M. Narinskij. Sovetskaja vnešnaja politika i Komintern. 1939–1941. – Vojna i politika. Moskva, 1999, lk. 39–40.

¹⁴ V. Pjatnitski. Zagovor protiv Stalina. Moskva, 1998, lk. 400.

¹⁵ N. Lebedeva. Germanija i prisoedinenie Litvy k SSSR. – Meždunarodnyj krizis 1939–1941 gg.: ot sovetsko-germanskix dogovorov 1939 goda do napadenija Germanii na SSSR. Moskva, 2006, lk. 252.

¹⁶ Samas, lk. 253.

¹⁷ Samas, lk. 254.

matiivses toonis nõudis “provokatsioonide” lõpetamist. Diplomaatilise rünnaku ettekäändeks toodi punaarmee laste kadumise juhtumid Leedus, süüdistades valitsust sõjaväelaste “röövimistele” kaasaaitamises. Diplomaatilise survega paralleelselt forsseeriti ka sõjalise ettevalmistusi. 3. juunil eraldati Baltikumisse paigutatud väed Leningradi sõjaväeringkonna, Kalinini sõjaväeringkonna ja Valgevene erisõjaväeringkonna koosseisust ning allutati otse NSV Liidu kaitse rahvakomissarile. Samal päeval anti välja NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi ukaas, millega ajateenijate teenistusaega pikendati 1941. aasta jaanuarini. 4.–7. juunini viidi lahinguvalmidusse Leningradi sõjaväeringkonna, Kalinini sõjaväeringkonna ja Valgevene erisõjaväeringkonna väeosad ning hakati neid õppuste kattevarjus koondama Balti riikide piiridele. Mõni päev hiljem viidi lahinguvalmidusse ka Eestis, Lätis ja Leedus dislotseeruvad baasiväed.¹⁸

Sellest, et valmistuti mastaapseks sõjategevuseks, annab tunnistust ka tõsiasi, et valmistati ette sõjavangilaagrid, kuhu nähti ette paigutada uued asukad Eestist, Lätist ja Leedust. Moskvast 9. juuniga 1940 dateeritud dokumendis on fikseeritud, et kokku 8 laagris ollakse valmis vastu võtma 48 000 sõjavangi, mõni päev hiljem kinnitas NSV Liidu Siseasjade Rahvakomissariaadi sõjavangidega tegelev osakond valmisolekut võtta vastu 65 500 sõjavangi Balti riikidest. Oodatava uue kontingendi vastuvõtmiseks tuli mõnest laagrist poolakaid mujale saata. Nähti ette ka laagri nendele, kelle suhtes kavandati rakendada “erilist isolatsiooni” ja 2 laagrit “välja selgitatud ohvitseridele, politseinikele, sandarmitele, agentidele ja nendega võrdsetele”.¹⁹ Samal ajal said Leningradi sõjaväeringkonna, Kalinini sõjaväeringkonna ja Valgevene erisõjaväeringkonna juhtkonnad käsu organiseerida hospitalide võrk, tagalaväeosad

ja -asutused, mis tagaksid täismastaapse sõjategevuse teostamise.²⁰ Arvestati vähemalt 24 000 haavatuga.²¹

8. juunil arutas Valgevene erisõjaväeringkonna juhtkond Lidas “võimalikke aktsioone” Leedu vastu. 11. juunil võttis Valgevene erisõjaväeringkonna juhatamise üle kindralpolkovnik Dmitri Pavlov, kelle eestvedamisel pandi lõplikult paika Leedu-vastase sõjakäigu operatsioonikava. Operatsiooni ettevalmistamine kavatseti lõpetada 15. juuniks. Leedu ja Läti kagupiirile koondati 3. armee, piki Leedu lõunapiiri hargnes 11. armee. Leningradi ja Kalinini sõjaväeringkonna väed hargnesid Eesti ning Läti idapiiril. Soome lahe ja Peipsi järve vahele koondati 11. laskurdiviisi väeosad. Pihkva järvest lõuna pool paiknesid 8. armee üksused. Balti riikide vastu koondatud väeosi täiendati alates 8. juunist kiirkorras Moskva, Arhangelski ja Orjoli sõjaväeringkonna vägedega. Balti riikide vallutamiseks nähti ette kokku 3 armeed, 7 laskur- ja 2 ratsakorpust, 20 laskur-, 2 motoriseeritud laskur- ja 4 ratsadiviisi, 9 tankibrigaadi ning 1 õhudessantbrigaadi. Leedu vastu pidid Punaarmee väeosad lõpetama koondumise ja hargnemise 15. juuniks, Eesti ning Läti vastu aga 16. juuniks. Kolme Balti riigi vastu koondatud väegrupeeringu ligikaudseks suuruseks oli 435 000 meest, 8000 suurtükki ja miinipildujat, üle 3000 tanki ja üle 500 soomusauto.²²

Maavägede rünnakut pidi toetama Balti laevastik. Vastavalt NSV Liidu kaitserahvakomissari käskkirjale 9. juunist anti Balti laevastik alates 10. juunist Leningradi sõjaväeringkonna operatiivsesse alluvusse. Ühtlasi pidi Balti laevastik olema valmis täitma lahinguülesandeid alates 12. juunist ning hõivama Eesti ja Läti sõjalaevad, kaubalaevad ja muud ujuvvahendid. Vajadusel tuli korraldada ka dessantoperatsioon Paldiskis

¹⁸ M. Meltjuxov, *op. cit.*, lk. 162.

¹⁹ Katyn': Mart 1940 g. – sentjabr' 2000 g. Rasstrel. Sud'ba živyx. Exo Katyni. Dokumenty. Ves' mir, Moskva, 2001, lk. 175–176; 180–181.

²⁰ M. Meltjuxov, *op. cit.*, lk. 163.

²¹ N. Lebedeva, *op. cit.*, lk. 255.

²² M. Meltjuxov, *op. cit.*, lk. 162–163.

ja Tallinnas (vt. lähemalt dokument 1). Balti laevastiku juhataja admiral V. Tributs andis nimetatud käskkirja alusel välja omapoolse käskkirja, kus laevastiku ülesandeks oli muuseas ka "toetada Leningradi Sõjaväeringkonna väeüksuste pealetungi Rakvere suunas" ning "hävituslennuväl mitte lubada Eesti ja Läti lennukitel lennata üle Soome ja Rootsi"²³. Kokku oli operatsiooni kaasatud 120 laeva, sh.: 1 liinilaev, 1 ristleja, 2 liidrit, 1 suurtükipaati, 7 hävitajat, 5 vahilaeva, 7 baasmiiniraalerit, 18 aeglase käiguga miiniraalerit, 17 allveelaeva ja 10 torpeedokaatri; lisaks veel Balti laevastiku lennuvägi.²⁴

Seega pole kahtlust, et Punaarmee juhtkond valmistus täie tõega võimsaks sõjaliseks hõivamisoperatsiooniks Balti riikide vastu. Pärast seda, kui Leedu oli 15. juunil Moskva nõudmistele alistunud, esitas NSV Liidu välisasjade rahvakomissar V. Molotov 16. juunil 1940 kell 14 Läti saadikule ultimatumi, milles NSV Liit süüdistas Lätit 1939. aastal sõlmitud vastastikuse abistamise pakti rikkumises ning nõudis Punaarmee täiendavate väekontingentide riiki sisselaskmist. Pool tundi hiljem esitas ta analoogse ultimatumi Eesti saadikule. Suuliselt lisas ta, et igasugune allumatus ja vastupanu murtakse relvajõul. Vastuseid nõuti õhtul kella üheteistkümneks. Avaldatav dokument näitab (vt. dokument 2), et kolm päeva varem, 13. juunil kell 23.30 oli valminud 8. armee lahingukäsk Eesti ja Läti ründamiseks. See oli ööpäev enne seda, kui Leedu saadik sai kätte oma ultimatum – 14. juunil, kümme minutit enne keskööd öist eluviisi harrastavas Kremlis.²⁵

8. armee lahingukäsk näeb kõigile sõjakunsti reeglitele vastavalt ette otsustava ülekaalu loomise löögisuunal. Näeme, et Eesti ründamiseks oli koondatud 9 laskurdiviisi (normatiivsete koosseisude järgi eeldatavasti 173 000 meest) koos laskurkuulipildurite brigaadi, dessantpolgu, piirivalvesalkade ja

ratsaväediviisiga, üle 1200 suurtüki ja haubitsaga ning üle 500 miinipildujaga, 4 tankibrigaadi, 3 lennuväebrigaadi (280 lennukiga). Kogu Eesti rahuaegses sõjaväes oli samal ajal 15 000 meest (mobilisatsiooni korral veidi üle 100 000 mehe),²⁶ umbes 600 mitmesugust suurtükki ja haubitsat, 19 sõjalennukit, 22 tanki ja tanketti ning 21 soomusautot. Tohtu ülekaaluga vastavalt olid ka lahinguülesanded tiivustatud: juba esimese sõjapäeva lõpuks tuli mobiilsel mehhaniseeritud väegrupil (mehhaniseeritud korpusel koos autodel liikuvate jalaväeosadega) vallutada Tartu linn ning Valga ja Tõrva piirkond. Järgnesid esimese ja teise ešeloni väed, tungides peale Valga ja Võru suunas. Virumaal pidi samal ajal 8. armee naabrina üks jalaväediviis tungima Rakvere peale. Punalennuväe ülesandeks oli hävitada Eesti lennuvägi lennuväljadel.

Selline ettevaatus on küll austavaks tunnustuseks väikestele riikidele ja rahvastele: hiiglaslik agressor eeldas, et ehk äkki hakkavad tõepoolest sõjariistadega vastu. 1920.–1930. aastatel olid Balti riigid olnud ikka arvestatud esimese järjekorra vaenlaste hulka. 8. armee lahingukäsk arvestab loomulikult ka vastupanuga, mis kästakse purustada. Eeldatakse aktiivset kaitset: kästakse takistada vastase dessandi maandamist Peipsi idakaldal ning väikeste gruppide tungimist NSV Liidu territooriumile. Nüüd, 1940. aastal valisid nende maade valitsused siiski hääletu alistumise tee: ei võtnud ette vähimatki protesti-aktsiooni, rääkimata vastupanu organiseerimisest.²⁷ Raske on ette kujutada, et Punaarmee luure oli Eesti juhtkonna meeleoludest, kaitsejõudude seisukorrast ning poliitilise ja sõjalise vastupanu võimalustest nii viletsasti informeeritud. Vaevalt eeldas näiteks suur naaber Eesti lennuväekoondiste olemasolu lennuväljadel Tartu, Võru, Petseri ja Irboska piirkonnas. Samuti ei kajasta Peipsi ja Pihkva järve flotillidest kirjutamine eriti adek-

²³ Venemaa Riiklik Sõjamerelaevastiku Arhiiv (RGAVMF), f. R-92, n. 2c, s. 672, l. 171.

²⁴ RGAVMF, f. R-92, n. 2c, s. 672, l. 172.

²⁵ Kõik kellaajad on Moskva aja järgi, Greenwichi ajast kolm tundi ees.

²⁶ Vt. Eesti sõjaväe suuruse kohta lähemalt U. Salo andmeid: Sõja ja rahu vahel, lk. 457–462.

²⁷ Vt. lähemalt: M. Ilmjärv, *op. cit.*, lk. 762–829.

vaatselt tegelikku olukorda. Küllap tuleks publitseeritavas lahingukäsus näha ÜK(b)P Keskkomitee Poliitbüroo poolt igaks juhaks väljastatud valmisolekukäsku, mis bürookraatlikes staapides võimendatuna ja viimistletuna kujunes välja tõeliseks staabiõppuse laadi sõjaliseks kampaaniaks. Täiendavad (lisaks baasivägedele) sõjajõud oli ju otsustatud igal juhul sisse viia – sõjaga või sõjata. Eesti rahvas aga oma rõhuvas enamuses ning sõjavägi, eriti noorem ohvitserkond ja ka reakoosseis, oli meelestatud võitlusvalmilt, valmis iseseisvuse kaitseks.

Okupatsiooni esimestel päevadel oli tõepoolest õrnu tundemärke, mis osutasid kohatise vastuhakkamise võimalustele. 17. juunil, okupatsioonivägede sissemarssimise päeval ajas Riias politsei laiali kommunistide korraldatud meeleavalduse. Järgnevatel päevadel julgestasid asulates, kus vähegi punavägesid oli, okupeeriva võimu organiseeritud punaseid meeleavaldusi tankid. Püüti muidugi hoolt kanda, et need fotosilma alla ei satuks. Tallinnaski valmistuti 21. juuni hommikul politseijõuga laiali ajama Toompeale kippuvat kommunistide rongkäiku. Valitsuse korraldusel seda siiski ei tehtud. Küll aga toimus Tallinnas relvastatud kokkupõrge 21. juuni ööl. Sidepataljon oli Eesti väeosa, mis aeti oma kasarmuist välja kohe 17. juunil ja paiknes siis Raua tänava koolimajas. Mässajad koos punaarmeeelastega relvitustasid väeosa päeval. Hiljem aga leidsid sõjamehed varurelvi ja laskemoona. Kui hilisõhtul ilmus uus trobikond punaste käelintidega püssimehi, algas tulevahetus, tõeline lahing, mille lõpetas alles okupatsioonivõimu marionettvalitsuse sõjaministri ja Punaarmee soomusautode saabumine.

Tartu linnas, mis 21. juunist saadik oli 8. armee staabi dislokatsioonipaik, relvakokkupõrkeid ei toimunud, kuid noored organiseerisid ometi protestiaktiooni. Okupatsioonivõimude korraldatud miitingu ajal 21. juunil jagasid noored pealtvaatajale sinimustvalgeid rahvusvärvides lindikesi rinnas kandmiseks. Uuele võimule truuks muutunud Eesti politsei arreteeris ürituse peaarjanisaatori. Sellis-

test sündmustest sünenenud hirmu foonil on arusaadav, et kardeti suuremat väljaastumist ja valmistuti selle mahasurumiseks. 22. juunil avaldatud 8. armee päevakäsk vägedele (vt. dokument 3) nägi ette organiseerida ringkaitse väeosade dislokatsioonipaikades ning töötada välja Tartu linna kaitse plaan. Käsku motiveeriti ju Eesti tööliklassi revolutsioonilise liikumise arenguga Tallinnas ja teistes linnades ning "kõigi vaenulike jõudude aktiveerumisega selle liikumise vastu ning isegi Punaarmee väeosade vastu"²⁸.

Nõukogude okupatsioonivõim ja tema nukualitsus kuulutasid 14. ja 15. juuliks 1940 välja Riigivolikogu valimised, et loodava manipuleeritava kogu abil luua maailmale näitamiseks mingisugust näilise seaduslikkuse kattevarju Balti riikide annekteerimisele. Rahvuslikud ringkonnad suutsid esitada mõne päevaga peaaegu kõigis valimisringkondades okupatsioonivõimude käsilastele vastaskandidaadid. Tollal juba alanud repressioonide õhkkonnas oli see julgustükk. Aga seda enam võis niisugune ootamatu ning täiesti harjumatu opositsiooni esilekerkimine ärritada ja segadusse viia NSV Liidu võimukandjaid eesotsas A. Ždanoviga. Sellises olukorras võis klassivõitluse teravnemise teooriaga teritatud mõttelend kergesti tuledata päris relvastatud vastuhakkamise võimaluse. Nii on publitseeritavas dokumendis Pärnus paiknev jalaväepolk kästnud 14. juuli hommikuks lahinguvalmidusse viia (vt. dokument 4). Nelja pataljoniga jalaväepolk (kus normkoosseisu järgi võis olla ligi 4000 meest), tugevdatuna haubitsapolguga (24 toru) ning õhutõrje- ja tankitõrjesuurtükkidega, pidi nn. kontrrevolutsioonilised väljaastumised mahasuruma Pärnu-Jaagupi, Vigala, Vändra ja Lihula piirkonnas. Pärnus ootas kuue autoga valverood 156 mehega, kuulipildujarühmaga, õhutõrje- ja tankitõrjesuurtükiga, mis pidi 15 minutiga olema valmis väljasõiduks ülestõusukolletesse. Jääb üle ainult nentida, et relvastatud vastuhakkudeni 1940. aastal veel ei jõutud, selleni läks veel terve aasta – sõja esimeste nädalateni.

²⁸ RGVA, f. 32578, n. 1, s. 24, l. 55–56.

Okupatsioon, nagu hästi teada, tähendab rahvusvahelises õiguses mingi riigi või selle osa ajutist hõivamist võõra riigi relvajõudude poolt.²⁹ Esialgu (okupatsiooni mõiste loomisel ja täpsustamisel aastail 1899–1907) seostati okupatsiooni ainult sõjalise vallutusega (*occupatio bellica*), kus teise riigi territoorium hõivati agressiooni käigus sõjalise jõuga. Pärast Teist maailmasõda on sisse toodud sõjataolise okupatsiooni (*occupatio quasi bellica*) mõiste, kus hõivamine ei toimu sõjaseisukorra tingimustes. Sellist seisundit võib nimetada ka rahulikuks okupatsiooniks (*occupatio pacifica*). Määratlemise juures on oluline, et okupatsioon toimub vägivaldselt, sõjalise jõu kasutamisega või sellega ähvardamisega. Ka sõjalise jõuga ähvardamine oli 1939. ja 1940. aastal õigusvastane tegu, kuigi see ei olnud tollal rahvusvahelises õiguses päris sõnaselgelt sätestatud. Nõukogude Liidu õigusjärglane Venemaa eitab tänapäevani agressiooni Balti riikide vastu ja okupatsiooni olemasolu. Kuivõrd vähe NSV Liit 1940. aastal oma agressiivset välispoliitikat häbenes, varjas ja vualeeris, nähtub igast detailist ürituse hulgi viisi ettevõtmisel ja realiseerimisel. Ultimaatumid, mis Balti riikidele juunis 1940 esitati, olid ühesugused, teatrikunsti reeglite järgi korraldatud revolutsioonilised pöörded 17.–21. juunil olid kolmes Balti riigis täiesti samased, samuti parlamendivalimiste paroodiad samadel päevadel, 14. ja 15. juulil, ning nõukogude sotsialistlike vabariikide pidulik väljakuulutamise ühel ja samal päeval, 21. juulil.

Oma järjekindla tegevusega agressiooni ja okupatsiooni teostamisel jõudis NSV Liit rikkuda õige mitut rahvusvahelise õiguse põhimõtet ja rahvusvahelist lepingut. Rahvasteliidu (mille liikmeks NSV Liit oli olnud 1934–1939) põhikiri keelas igasuguse agressiooni ja sellega ähvardamise. Briand-Kelloggi pakt 1928. aastast (millega NSV Liit ühines) keelustas sõja kui riikliku poliitika vahendi ning nõudis kõigi tüliküsimuste rahumeelset

lahendamist. 1933. aastal oli NSV Liidu algatusel sõlmitud "Agressiooni defineerimise konventsioon", milles osalesid ka Eesti, Läti ja Leedu. See konventsioon sätestas, et agressiooni ei saa õigustada mitte mingite poliitiliste, sõjaliste, majanduslike vm. kaalutlustega või rünnatava riigi siseolukorra puudujääkidega või rahvusvahelise käitumisega. Aggressoriks tunnistati riik, kes sõda kuulutades või kuulutamata tungib oma vägedega teise riigi territooriumile või ründab tema laevu või lennukeid või alustab teise riigi ranniku või sadamate blokaadi või hakkab toetama teise riigi vastu tegutsevaid relvastatud jõuke.

NSV Liit rikkus kolme Eestiga sõlmitud lepingut. 1920. aastal sõlmitud Tartu rahu-lepinguga tunnustas Nõukogude Venemaa Eesti riigi iseseisvust ja loobus igaveseks ajaks kõigist Venemaa suveräänõigustest Eesti rahva ja maa suhtes. Nõukogude Liit sõlmis mittekallaletungi pakti Leeduga 1926. ning Läti ja Eestiga 1932. aastal. Nende lepingutega kohustusid osapooled hoiduma mis tahes kallaletungiaktist või vägivaldsetest abinõudest teise lepingupoole territooriumi terviklikkuse ja puutumatuse või poliitilise iseseisvuse vastu kas sõjakuulutamise või ilma selleta. 1939. aasta septembris-oktoobris sõlmis NSV Liit vastastikuse abistamise lepingu iga Balti riigiga. Need lepingud rõhutasid riikliku sõltumatuse tunnustamist ja siseasjadesse mittevaheselemist, 1920. ja 1932. (1926.) aasta lepingute jätkuvat kehtimist, kusjuures 1939. aasta pakt ei tohtinud mingil määral riivata lepinguosaliste suveräänõigusi, eriti nende majandussüsteemi ja riigikorda.

Otsest agressiooni Eesti vastu alustas NSV Liit Tallinna lahte sulgeva Naissaare okupeerimisega 12. juunil ning sõjalise mereblokaadi ja õhublokaadiga 14. juunil 1940. Sellega haakuvad kõik sõjalised ettevalmistused, mis kajastuvad käesoleva publikatsiooni dokumentides. Kõik need meetmed on 1933. aasta konventsiooni põhjal väga selgesti defineeritavad agressioonina.

²⁹ Vt. lähemalt 1940. aasta okupatsiooni õiguslikku käsitlust: L. Mälksoo. *Illegal Annexation and State Continuity: The Case of the Incorporation of the Baltic States by the USSR*. Martinus Nijhoff Publishers, Leiden, Boston, 2003.

II. Dokumendid

Dokument 1.

NSV Liidu kaitse rahvakomissari direktiiv nr. 02622 9. juunist 1940. aastast Balti Laevastiku lahinguvalmidusse seadmiseks

Täiesti salajane

Eksemplar nr. 1

09. juunil 1940. a.
Moskva

Punalipulise Balti Laevastiku juhataja viitseadmiral V. Tributs
Koopiad: Sõjalaevastiku rahvakomissar N. Kuznetsov; Leningradi sõjaväeringkonna juhataja armeekomandör K. Meretskov

KÄSIN:

1. Alates kl. 05.00, 10. juunil k. a. läheb Punalipuline Balti Laevastik Leningradi Sõjaväeringkonna juhataja operatiivsesse alluvusse ja peab 12. juuniks olema valmis täitma lahinguülesandeid viimase korralduste alusel.
Tagada mereväebaaside ja Tallinna, Paldiski ning Liepāja sadamas asuvate sõjalaevade pidev valmisolek.
Leningradi Sõjaväeringkonna juhataja käsul vallutada baasides asuvad Eesti ja Läti sõjalaevad.
Vallutada kaubalaevastik ja ujuvvahendid.
Valmistada ette ja organiseerida dessandi maabumine Paldiskis ja Tallinnas, vallutada Tallinna sadamad ja patareid.
Sulgeda Riia laht.
Organiseerida pidev ja usaldusväärne patrullteenistus Soome lahel Soome poolt ja Balti merel Rootsi poolt ning lõunast.
Tihedas koostöös maavägedega toetada Leningradi Sõjaväeringkonna väeüksuste pealetungi Rakvere suunas.
Hävituslennuväe tegevuse abil mitte lubada Eesti ja Läti lennukitel üle lennata Soome ja Rootsi.
2. Sõjategevuse alguse täpse aja teatab Leningradi sõjaväeringkonna juhataja.
3. Käesoleva direktiivi edasiarendusena välja töötada Punalipulise Balti Laevastiku lahingutegevuse plaan ja esitada see kinnitamiseks 11. juuniks k. a.

NSVL kaitse rahvakomissar, Nõukogude Liidu marssal S. Timošenko
Punaarmee kindralstaabi ülem, Nõukogude Liidu marssal B. Šapošnikov

Allikas: RGAVMF, f. R-92, n. 2c, s. 671, l. 1–2.

Dokument 2.

Lahingukäsk Punaarmee 8. armeele 13. juunist 1940 Eesti vallutamiseks

/8. armee operatiivosakonna nurgatempel/

Toimikusse nr. 9

Kapten Maksimov

Täiesti salajane

Erilise tähtsusega

LAHINGUKÄSK Nr. STAAP PIHKVA linnas 13.6.40. a. 23.30

Kaart 1:100.000 1:200.000

1. 8. armee ületab erikäsuga määratud päeval Eesti riigipiiri ja tungib peale üldsuunas VÕRU, VALGA, peaülesandeks on lõigata Eesti sõjavägi ära Läti omast ja hävitada.
2. Paremalt – 11. laskurdiviis koostöös Punalipulise Balti laevastikuga tungib RAKVERE peale. Piir sellega – SAMRO järv, PEIPSI järve põhjakallas.
Vasakul – erikorpused tungib peale üldsuunas RĖZEKNE, DAUGAVPILS. Piir sellega – SALTANOVO, välja arvatud ZAHHODŌ, LAZDOGA järv, välja arvatud UŠURI järv.
3. Mobiilne väegrupp:
 - a) Mehhaniseeritud korpus – koosseisus: 1. tankibrigaad, 13. tankibrigaad, 35. tankibrigaad ja 15. laskur-kuulipildujabrigaad, 128. laskurdiviis* (autotranspordil). Pealetungi lähtealus – STANKI, ZARETSJE, LJUBJAT, VASSILJEVO.
Ülesanne – esimese päeva lõpuks väegrupil koosseisus 35. tankibrigaad ja 15. laskur-kuulipildujabrigaad vallutada TARTU linn ja piirkond ning kõik EMAJŌE (EMBACH) ülepääsukohad, pidades silmas, et see grupp teotseb edasi TAPA suunas.
Kõigi jõududega (korpused kõik ülejäänud väeosad ja 128. laskurdiviis) vallutada esimese päeva lõpuks TŌRVA, VALGA piirkond, pidades silmas edasitungimist VILJANDI, PAIDE, TALLINNA peale ning osa jõududega vallutada PÄRNU. Riigipiiri ületada korpused raudteelõigus PIHKVA, PETSERI, MIHHALOVA.
Korpused antakse juurde 55. lennuväebrigad (44. ja 58. sööstpommitajate polk).
 - b) 25. ratsaväedivisjon – pealetungi lähtealus MOGILNOJE, LÖSSAJA MUHHA, SIMONOVA.
Ülesanne – esimese päeva lõpuks vallutada VIITINA mõisa, KELLOMÄE, LUUTSNIKU mõisa piirkond. Edasi tungida VALGA peale. Riigipiiri ületada lõigus MOGILNOJE järv, KUDEBI jõgi. Väljumiseks LAURA mõisa piirkonda lubatakse kasutada teid RAJA, BABINA (3 km MOGILNOJE järvest loodes), LOKNO, ŠILOVA, LUGI; BABINA, KÕRGESILLA.
4. Esimese ešelonid väed:
 - a) 1. laskurkorpus – koosseisus 24. laskurdiviis**, 56. laskurdiviis, 311. ülemjuhataja reservi kahu-ripolk. Pealetungi lähtejoon KORLŌ, MURZINO, ŠAHNITSŌ; korpused staap – DUBJAGI.
Ülesanne – purustada vastase väed PIUSA (PIMŽA) jõe, PETSERI, IRBOSKA piirkonnas ja esimese päeva lõpuks jõuda peajõududega joonele VÄRSKA, ORAVA jaam, TAHNA, IGNASE, JOKSI ning eelväeosadega VŌHANDU jõe. Edasi pidada silmas pealetungi TARTULE.
Piir paremal 8. piirivalvesalgaga PIHKVA järve lõuna- ja läänekallas, PEIPSI järv. Piir vasakul – SOLOVJI, BABJAKOVA, VJAZMOVA, välja arvatud ALAOTSA, KAPERNA, VŌRU jaam.
 - b) 19. laskurkorpus – koosseisus 90. ja 49. laskurdiviis, 40. tankibrigaad, 301. ülemjuhataja reservi

haubitsapolk; pealetungi lähtejoon – MÓLOVO, KUVAKINO, välja arvatud MOGILNOJE järv. Korpuse staap – ZAPRUDJE.

Ülesanne – purustada vastane metsades IRBOSKAST edelas ning jõuda esimese päeva lõpuks peajõududega välja joonele MÖLDRI, KIRIKUMÄE järv, HINO järv ning eelväeosadega joonele UUE-SAALUSE mõis, LUUTSNIKU mõis; edasi pidada silmas pealetungi VALGALE. Piir vasakul – Eesti-Läti riigipiir.

- c) 28. laskurkorpuse – koosseisus 75. ja 42. laskurdiviis; 75. laskurdiviisi lähtealus riigipiiril KUDEBI jõest KUHVA jõeni; 42. laskurdiviis – mööda riigipiiri KUHVA jõest GILEVONI (2868). Korpuse staap – GRIBULI.

Ülesanne – kindlustada ja tagada armee vägede löögrühma tegutsemine Läti poolt küljest.

Piir vasakul – piir erikorpusega.

- d) Oudova dessant – 274. laskurpolgul*** (ilma ühe pataljoni) 8. ja 9. piirivalvesalga ujuvahenditel ületada PEIPSI järv OUDOVA piirkonnast lähtudes, maandada dessant KRUNDIKÜLA piirkonnas ja vallutada see piirkond. Järgnevalt, tungides TARTU peale, tõmmata kõrvale enda peale TARTU garnisoni väeosad, kindlustades sellega TARTU linna vallutamine mehhaniseeritud grupi poolt.

5. Lennuvägi – koosseisus 15. lennuväebrigad (2., 24. sööstpommitajate polk), 55. lennuväebrigad (44., 58. sööstpommitajate polk), 14. lennuväebrigad (49. hävituslennuväe polk, 9. ründelennuväepolk) ülesandega:

- a) Koostöö maavägedega (kaasa arvatud Oudova dessant) lahinguväljal vastase purustamisel IRBOSKA, PETSERI, TARTU, VALGA piirkonnas.
- b) Hävitada vastase lennuvägi lennuväljadel TARTUS, VÕRUS, PETSERIS, IRBOSKAS ning PIHKVA ja PEIPSI järve flotillid.
- c) Purustada vastase garnisonid IRBOSKAS, PETSERIS, VÕRUS, TARTUS ning VOROBJOVKA, TROSTJANKA laager ja tema kolonnid, ning samuti staabid, sidesõlmed ning vägede koondised.
- d) Katta õhust PIHKVA suuna maavägede tegutsemine ning samuti Oudova dessandi väljasaatmine ja maabumine.

6. Teise ešelonid väed:

- a) 163. laskurdiviis**** – koonduda 14.6. päeva lõpuks ALABAŠEVO, SNIGIREVO, SOROKINO, BOROVITŠI piirkonnas, olles valmis alustama pealetungi 1. laskurkorpuse võõndis üldsuunal SENNO, PETSERI, VÕRU.
- b) 17. laskurdiviis – koonduda 14.6.40 päeva lõpuks BARANOVO, ŠTŠERBOVA, RÕTŠKOVO, PALKINO piirkonnas, olles valmis alustama pealetungi üldsuunal MOGILNOJE järv, LAURA mõis, PULLI järv.

7. Piirivalveväed:

- a) 8. piirivalvesalk – julgestada PEIPSI järve idakallast ning takistada vastase dessandi maabumist ja väikeste gruppide tungimist meie territooriumile. Paisata Oudova dessant Peipsi ja Pihkva flotilli alustel vastase territooriumile ning tagada dessandi side armee staabiga Oudova kaudu ning toidumootor, lahingumootor, kütteenaine juurdevedu dessandi ning TARTU peale suunatud mehhaniseeritud korpuse väeosade tarbeks.
- b) 9. piirivalvesalk – julgestada PIHKVA järve kagu- ja idakallast vastase väikeste gruppide tungimise eest meie territooriumile. PIHKVA järvest Läti piirini paiknevatel väeosadel saada ülesanded 1. ja 19. laskurkorpuse komandörit.
- c) 10. piirivalvesalk – saada ülesanded 28. laskurkorpuse komandörit.

8. Riigipiiri ületamise aeg – erikäsu põhjal.

9. Armee staabi komandopunkt pealetungi algul – ARESTOVA GORA.

8. ARMEE KOMANDÖR
KINDRALLEITNAN
/PJADÕŠEV/
/allkiri/

SÕJANÕUKOGU LIIGE
BRIGAADIKOMISSAR
/ŠABALOV/
/allkiri/

STAABIÜLEM
KINDRALMAJOR
/PONEDELIN/
/allkiri/

* "128. laskurdiviis" on siin ja edaspidi masinkirjas dokumenti kirjutatud käsitsi.

** "24. laskurdiviis" on kirjutatud käsitsi dokumendi teksti.

*** "274. laskur" on käsitsi vahele kirjutatud.

**** "120. laskurdiviis" on läbi kriipsutatud ning käsitsi on vahele kirjutatud "163. laskurdiviis".

Allikas: RGVA, f. 32578, n. 1, s. 24, l. 9–11 (8. armee staabi operatiivkäsud. Staabi operatiivosa-konna toimik 10.6.1940–25.6.1940. Täiesti salajane)

Dokument 3.

Käsk Punaarmee 8. armee vägedele 22. juunist 1940 asuda lahinguvalmidusse Tartu linnas

Täiesti salajane
Eksemplar nr. 1

KÄSK
8. ARMEE VÄGEDELE

"22." juunil 1940. a. Nr. 002

TARTU linn

Seoses poliitiliste sündmustega ja töölisklassi revolutsioonilise liikumise arenemisega Eestis (Tallinnas jt. linnades) ning samuti kõigi vaenulike jõudude aktiviseerumisega selle liikumise ning isegi Punaarmee väeosade vastu

KÄSIN:

1. Kõik väed viia täielikku lahinguvalmidusse.
2. Väeosade paiknemise punktides organiseerida ringlahingujulgestus. Julgestusteenistuse teostamise süstemaatilise kontrolliga saavutada vahtkondade kõrge valvsusetase ning valveväeosade ja –allüksuste suur valvelolek.
3. Määratud valveväeosad peavad olema varustatud ühe komplekti lahingumoonaga ning ühe päevanormi toidumoonaga. Valveväeosa koosseisu peale laskurallüksuste peavad kuuluma suur-tükipatarei, tankirühm, sapöörid, sideväelased, sanitaarväeosa ning vajalikud tagalaüksused.
4. Väeosade ja väekoondiste ülematel liigendada majutuspunktid kaitsesektoriteks, teostada rekognistseerimine, jõudude ja vahendite arvestus sektorites ning koostada kaitseplaani, töötada õigeaegselt välja vägede juhtimine lahingutegevuse juhuks.

5. 1. laskurkorpuse komandöril kindralmajor RUBTSOVIL töötada välja TARTU linna kaitse plaan niihästi linna välisringil, arvestades ringkaitset linna lähistel, kui ka linna sees, milleks suur osa diviisist paigutada väljapoole linna piiri.
6. Väeosade ja väekoondiste komandöridel organiseerida armee väeosade majutuspiirkondades paiknevate Eesti ja Läti vägede tegevuse järel süstemaatiline salajane vaatlus ning pidada ranget arvestust nende liikumise üle.
7. Väeosade komandöridel ja komissaridel koos Eriosakonna organitega võtta kõigis asustatud punktides armee väeosade paiknemispiirkondades arvele kõik tähtsaimad objektid (post, telegraaf, telefon, politsei, pangad, kohalikud omavalitsusasutused, Kaitseliidu klubid jt.).
8. Operatiiv- ja luureteadetes näidata ära lisaks oma vägede paiknemisele ja tegevusele antud riikide sõjavägede ning samuti elanikkonna tegevus.
9. Vägede ümberpaigutamine viia lõpule hiljemalt 23.6.40. a. hommikuks, väljatöötatud kaitseplaanid ning dislokatsiooniskeem 100 000 kaardil, näidates ära koondise kõik väeosad ja allüksused, saata kiirkäskjalaga 23.6.40. a. 20.00.

8. ARMEE KOMANDÖR
KINDRALLEITNANT
/PJADÕŠEV/
/allkiri/

SÕJANÕUKOGU LIIGE
BRIGAADIKOMISSAR
/ŠABALOV/
/allkiri/

STAABIÜLEM
KINDRALMAJOR
/PONEDELIN/
/allkiri/

Allikas: RGVA, f. 32578, n. 1, s. 24, l. 55–56.

Dokument 4.

Lahingukäsk Punaarmee 8. armee 19. korpuse 90. diviisi 286. laskurpolgule 14. juulil 1940 võimalike vastuhakkamiste mahasurumiseks Riigivolikogu valimiste puhul Pärnu- ja Läänemaal

Salajane
Eks. nr.

286. laskurpolgu polgustaabi lahingukäsk nr. 04 Pärnu linnast kagus. Kaart 100 000
Kell 6.00 14.7.40

Seoses võimalike kontrrevolutsiooniliste väljaastumistega, mis on suunatud Nõukogude vägede vastu, ning eelseisvate Eesti Riigivolikogu valimistega 286. laskurpolgul koos 66. tankitõrjediivisjoni patareiga kaitsta piirkonda: lõunapiir – välja arvatud Abja-Paluoja alevik, välja arvatud Rabsare*, Are mõis ja Tõstamaa kirik, ida- ja põhjapiir – välja arvatud Abja-Paluoja alevik, välja arvatud Kärü jaam, välja arvatud Rapla jaam, välja arvatud Matsalu mõis ja edasi mööda lahe randa. Olla valmis maha suruma võimalikke kontrrevolutsioonilisi ülestõuse Pärnu-Jaagupis, Vigalas, Vana-Vändras, Lihulas. Polgu suurtükid – 149. haubitsapolk. Põhja pool 286. motoriseeritud laskurpolku on kaitstes 16. laskurdiviis, ida pool 24. laskurdiviis, lõuna pool 173. laskurpolk. 286. laskurpolgu...** pataljoni

sapöörijaoga, keemiajaoga, 149. haubitsapolgu 2. ja 3. patareiga, 66. tankitõrjediivisjoni patareiga kaitseb piirkonda: idapiir välja arvatud Mõisaküla, Kuusiku mõis, polgu põhjapiir, läänepiir välja arvatud Üdruma, välja arvatud Sarda*, lõunapiir – 173. laskurpolk. Põhimarsruut – Tallinna maantee. Olla valmis võimalike kontrrevolutsiooniliste ülestõusude mahasurumiseks Pärnu-Jaagupi alevikus, Vigalas, Valgu mõisas, Märjamaa jaamas. 286. laskurpolgu 2. pataljonil sapöörijaoga, keemiajaoga, 149. haubitsapolgu 3. ja 6. patareiga, kahe tankitõrjejaoga kaitsta piirkonda: Tõstamaa kirik, Sarda*, Üdruma, Matsalu mõis ja edasi mööda Riia lahe randa. Põhimarsruut – Pärnu linn, Audru, Lihula alevik. Olla valmis kontrrevolutsiooniliste ülestõusude mahasurumiseks Lihulas ja Vanamõisa mõisas. 286. laskurpolgu...** pataljon 149. haubitsapolgu 1. ja 4. patareiga, õhutõrjerühmaga, tankitõrjerühmaga kaitsta piirkonda: välja arvatud Abja-Paluoja alevik, välja arvatud Kärü, kaasa arvatud Rapla jaam, ...** mõis, Kiisa, Rabsare*. Põhimarsruut: Pärnu linn, Sindi, Urge, Vana-Vändra, Kärü jaam. Olla valmis kontrrevolutsiooniliste ülestõusude mahasurumiseks Vana-Vändras, Kergus, Lelles.

...** kool – diviisikomandöri reserv.

Ülejäanud allüksused reservi, paiknemine – laager. Allüksused viia lahinguvalmidusse, 286. laskurpolgu 1. pataljoni määratud valveüksuseks polgus. Ajavahemikuks 14. juulist 17. juulini 40. aastal jagada kätte 1 lahingukomplekt laskemoona. Sõjalis-tehnilise teenistuse ülemal pidada valmis autotransport 6 autoga valveroodu ümberpaigutamiseks koos kuulipildujarühmaga ning koos õhutõrje- ja tankitõrjesuurtükiga polgukomandöri liikuva reservina. Sanitaarteenistuse ülemal olla valmis haavatute vastuvõtmiseks paiknemiskohas, veterinaarteenistuse ülemal olla valmis veterinaarabi osutamiseks hobukoosseisule.

Kontrrevolutsiooniliste ülestõusude korral Eesti väed DESARMEERIDA, ässitajad ja peamehed ARRETEERIDA, ülestõus suruda otsustavalt maha. 286. laskurpolgu 1. pataljoni komandöril organiseerida Punaste kasarmute piirkonnas arreteeritute tarbeks peavaht. Telefoniside katkemise korral minna üle raadiosidele. Dešifreerimata kõned keelan kategooriliselt.

Minu komandopunkt on PÄRNU linna kaguosas.

POLGUKOMANDÖRI ASETÄITJA
KAPTEN
/STAŽJOROV/
/allkiri/

POLGU SÕJAKOMISSAR
PATALJONIKOMISSAR
/VOROBJOV/
/allkiri/

STAABIÜLEM
KAPTEN
/SIMONOV/
/allkiri/

Trükitud eksemplari
.... saadetud laiali erinimekirja järgi

Kinnitan
Polgukomandöri asetäitja
/Stažjorov/
/allkiri/

Kinnitan
Polgu sõjakomissar
Pataljonikomissar
/Vorobjov/
/allkiri/

VÄGEDE ÜMBERPAIGUTAMISE ARVESTUS KOLLETE MAHASURUMISEKS

Nimetus	Kolleteni- metus	km	Ümberpaigutamiseks nõutav aeg				Märkus
			Autotranspordile		Jalaväele		
			Kogunemise ja pealelaadi- mise aeg	Ekspedee- rimiseks kuluv aeg	Pataljoni ko- gunemiseks kuluv aeg	Ekspedeeri- miseks kuluv aeg	
Pärnu- Madara	Vana- Vändra	50	15 min	1 t. 0 min	25 min	8 tundi	Ümberpai- gutamine teostatakse ainult korra- pidajaroodu poolt kahe reisiga. Autosid 6,1 reisiga paigu- tatakse üm- ber 78 in.
Sindi- Massu	Lelle	73	15 "	2 t. 10 min	25 "	14 tundi	
Pärnu	Pärnu- Jaagupi	32	15 "	50 min	25 "	4 tundi	
Pärnu- Jaagupi alevik	Vigala	45	15 "	1 t. 10 min	25 "	7 tundi	
	Velise	55	15 "	1 t. 30 min	25 "	8 t. 30 min	
	Märjamaa	68	15 "	2 tundi	25 "	12 t. 30 min	
Vigala							
Pärnu	Lihula	00	15 "	1 t. 00 min	25 "	10 tundi	
Audru, Lihula alevik	Vanamõi- sa mõis	00	15 "	1 t. 00 min	25 "	10 tundi	

* Ei õnnestunud dešifreerida.

** Ei ole loetav.

Allikas: RGVA, f. 36855, n. 1, s. 80, l. 30–32 (90. punalipulise laskurdiviisi väeosade operatiivteated ja lahingettekanded).

Publikatsioon on ilmunud osaliselt ETF-i grant 5715 toel.

Tõnu Tannberg

(1961)

Lõpetanud Tartu Ülikooli ajaloo erialal. Ajaloodoktor (1996). Praegu Tartu Ülikooli eesti ajaloo õppetooli dotsent ja riigiarhivaari nõunik. Peamised uurimisvaldkonnad: Baltikumi sõjaajalugu 18.–20. sajandil, esimene eestikeelne ajaleht ja poliitilised olud Nõukogude Eestis.

Enn Tarvel

(1932)

Lõpetas 1955 Tartu ülikooli, töötas TA Ajaloo Instituudis, oli ühtlasi Tallinna tehnikaülikooli majandusajaloo õppejõud. 1993–1997 Stockholmi Ülikooli professor. Ajaloodoktor 1972. aastast, professor 1984. aastast. Kuningliku Gustav Adolfi Akadeemia liige (1994), Läti TA välisliige (1995). Uurimisteemad Eesti muinasajast kuni lähiajalooni.